

СЕКЦИЯ 3. ХРИСТИАНСТВО КАК ФАКТОР ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

РЭЛІГІЙНА-ПАЛЕМІЧНАЯ ЛІТАРАТУРА ЯК ГІСТАРЫЧНАЯ КРЫНІЦА ПА ГІСТОРЫІ КАНФЕСІЙНЫХ АДНОСІН У РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ

А.Я. Барсук

(УА МДПУ імя І. П. Шамякіна, Мазыр)

У вывучэнні канфесійнай тэматыкі ў Рэчы Паспалітай важная роля належыць творам рэлігійнай палемікі, якая разгарнулася ў сувязі з Рэфармацыяй і Контррэфармацыяй. Палемічная публіцыстыка вызначала не толькі ідэалагічныя спрэчкі і царкоўна-рэлігійныя супярэчнасці католікоў, пратэстантаў, праваслаўных і ўніятаў, але і мела сацыяльна-палітычны і нацыянальны характар. Калі ў XVI ст. пераважала палеміка паміж каталіцкім духавенствам, кальвіністамі і арыянамі, то ў пачатку XVII ст. найбольшыя памеры набывае публіцыстыка прыхільнікаў і праціўнікаў ўніяцтва, што было абумоўлена палітычнымі мэтамі царкоўнай уніі. Так, у палеміцы пратэстанты адстойвалі прынцыпы рэлігійнай талерантнасці, праваслаўныя брацтвы часта выкарыстоўвалі ідэю рускага адзінства для пашырэння беларуска-ўкраінскай апазіцыі з мэтай забеспячэння роўнасці праваслаўнага насельніцтва. У спрэчках аб уніі бралі ўдзел не толькі святарства, але і казацтва і мяшчане.

У 1593 г. Віленскае Святатроіцкае (пазней Святадухаўскае) праваслаўнае брацтва запрасіла да сябе Стэфана Зізанія, на жаль, яго палемічныя творы не захаваліся. Аб іх папулярнасці можна меркаваць па выказваннях І. Пацея: “Новы тэолаг, а стары баламут Стэфан Зізаній... так сваю Русь адурманіў, што яго кніжкам баламутным лепей, ніж Евангеллю вераць” [1, т. 7. стб. 181]. М. Сматрыцкі, ужо пасля пераходу ва ўніяцтва назваў яго невукам, які “ў ерась упаў і нас аб’ерэтычыў” [2, с. 59]. З крытыкай поглядаў С. Зізанія выступіў езуіт Шчасны Жаброўскі ў палемічных брашурах “Куколь, які рассявае Стэфан Зізаній у рускіх цэрквах у Вільні” і “Пустазелле Стэфана Зізанія, ерэтыка з царквы рускай выклятага”, дзе праваслаўны дзеяч абвінавачаны ў 10 ерэтычных памылках па пытаннях царкоўнай дагматыкі і ўзаемаадносін духоўнага і свецкага станаў, распаўсюджанні ерэтычнай думкі, што “чловечая натура з бозкою равна ест”. На думку Жаброўскага, Зізаній “з небам і зямлей ваюе, ані Богу, ані людзям не спускае. Святых з неба выштурхівае. Д’яблаў у пекла не пушчае... Караля, пана нашага, ганебна ў казаннях згадвае, мітрапалітаў лае, лацінікаў праклінае. Русь да бунтаў і нязгоды падпальвае, займае ўладу д’ябла на зямлі”. Праваслаўныя іерархі таксама асудзілі ідэі С. Зізанія. На Наваградскім саборы ў 1596 г. ён быў пазбаўлены духоўнага

сану, таму што ў сваёй святарскай і кнігавыдавецкай дзейнасці “запусціўся ў вялікае ерэтыцтва” [2, с. 59].

Яшчэ больш вострая рэлігійная палеміка разгортваецца амаль адразу пасля заключэння Берасцейскай уніі. Так, у 1597 г. езуітам Пятром Скаргай выдаецца “Берасцейскі сінод” і “Абарона Берасцейскага сіноду” на польскай мове і ў перакладзе І. Пацея на “рускую мову” [1, т. 7, стб. 951]. П. Скарга заклікаў да канфесійнага адзінства з Рымам, вызначаў неабходнасць далучэння да навуковых і культурных здабыткаў Еўропы праз лацінскую і грэчаскую мовы, бо на стараславянскай мове ніхто ў свеце не піша і не гаворыць, сцвярджаў магчымасць абмежавання ўплыву свецкіх асоб на справы царквы, што часта выклікае недавер і нават пагарду да духавенства.

У Вільні ўніяцкі епіскап І. Пацей надрукаваў “Справедливое описание поступку и sprawy синодое, и оборона згоды и едности свершенное, которая ся стала на сыноде Берестейском в року 1596”. Гэтыя творы надалі спрэчкам палітычны характар і выклікалі пратэст абаронцаў праваслаўя.

Аб сацыяльна-палітычным характары Берасцейскай уніі сведчаць радкі публіцыста Івана Вішанскага, накіраваныя стваральнікам уніі М. Рагозе, К. Тарлецкаму, І. Пацею: “Спытаў бы я вас, што такое праца ачышчэння? Але вам і не снілася пра гэта; не толькі вы таго не ведаеце, але і вашы папы ісусалаяльнікі, так званыя езуіты, аб тым не турбуюцца і адказа даць не могуць... Каторы з вас прайшоў першую ступень падзвіжніцтва? Ці не ваша моцць веру справам злымі наперад яшчэ разбурылі? Ці не ваша моцць выхавалі ў сабе юр ліхварства і свецкага здабыцця? Насыціцца ніяк не можаце, а усё большай сквапнасцю і прагай свецкіх рэчаў хварэеце... Каторы з вас, у свецкім жыцці будучы, шэсць заветаў Хрыстовых сам па сабе выканаў? Ці не ваша міласць гэтыя шэсць заветаў не толькі ў свецкім чыне разарылі, але і зараз у духоўным бясконца разараеце? Самі як ідалы на адным месце седзіце, а калі і здарыцца гэты труп абалванатвораны на іншае месца перанесці, дык на калясніцы без журбы пераносіце, а бедныя падданыя і ўдзень і ўначы на вас працуюць і пакутуюць. Дзе вы хворым паслужылі? Ці не ваша моцць хворых са здаровых робіце, б’яце, катуеце, забіваеце? Пастукай па лысай галаве, біскуп луцкі! Колькі ты пад час свайго святарства чалавечых душ да бога паслаў? Яго моцць кашталян Пацей, хоць і кашталянам быў, але толькі чатыры слугі за сабой валачыў, а зараз, калі біскупам стаў, дык больш дзесяці налічыш; таксама і яго моцць мітрапаліт, калі простаі рагозінай быў, дык не ведаю, ці мог трымаць двух слуг, а цяпер больш дзесяці мае” [3, с. 23].

У 1597 г. выйшла кніга пад псеўданімам Хрыстафор Філалет (Праўдалюбец) “Апокрисис, албо отповедь на книжки о съборе Берестейском” [1, т. 7, стб. 1003–1820], у якой вынікі ўніі ацэньваюцца рэзка адмоўна, абвяргаюцца абвінавачванні аб выступленні супраць вярхоўнай улады, падкрэсліваецца неправамоцтва прэтэнзій каталіцкай царквы на першыства ў Літве і Беларусі, дзе праваслаўных больш, чым католікаў. Падкрэсліваецца нераўнапраўнае палітычнае становішча праваслаўнай царквы ў Рэчы Паспалітай: “Каб уладыка грэчаскай рэлігіі ў сенаце места меў, таго ў Польшчы не дачакаешся”. Аўтар перасцерагае ад гвалтоўнага ўвядзення уніі (“У веры нікому не трэба гвалту чыніць”), бо гэта можа прывесці да ўнутранай вайны, а “такая война над іншыя ўнутрыя войны як ядовитшая быти, так и должей трваси мусит” [2, с. 60].

У адказ на “Апокрысис” Іпаціем Пацею быў напісаны “Антырызіс” (Антикризис или Апологія против Христофора Филалета) [1, т. 19, стб. 477–982] у дасціпнай і іранічнай манеры. Асноўная думка твора – выйсце з крызісу праваслаўнай царквы – у далучэнні да уніі, “где бы до власное и правоверное Руси геретикове не примешвалися и оных не зводили, и на рымлян не подбуряли, давно бы тая светлая згода конец свой взела” [2, с. 61]. Да выдання былі далучаны ліст уніяцкага епіскапа да князя Канстанціна Астрожскага ад 3 чэрвеня 1598 г. і адказ Пацея клірыку Астрожскаму (Ліст Іпатія Потя к князю Острожскому [1, т. 19, стб. 983–1040], Отпис на лист некаго Клирика Острожского безыменного) [1, т. 19, стб. 1041–1122].

І. Пацею, які прыклаў шмат намаганняў для ўмацавання уніі, таксама належаць “Защита св. Синода Флорентийского” (1603), “Размова берестянина с братчиком” (1603), “Воскресший Наливайко” (1607), Гармония, албо согласие веры, сакраментов и церемонией светое Восточное церкви с костелом Римским (1608) [1, т. 7, стб. 169–222]. У апошнім творы праводзіцца ідэя блізкасці, гармоніі праваслаўнай і каталіцкай царкваў: “Изали вера Латинская не тая ж, што и Греческая, которая визнаваеть Бога во Троицы единого” [2, с. 62].

Адзін з выдатных помнікаў рэлігійнай палемікі пачатку XVII ст. – “Трэнас” (1610) належыць Мялецію Смятрыцкаму. Жыццё і дзейнасць самога аўтара таксама з’яўляецца адбіткам гістарычных абставін і грамадскіх супярэчнасцей: нарадзіўся на Украіне, вучыўся спачатку ў Астрожскай гімназіі, затым у Віленскай езуіцкай Акадэміі, пазней уступіў у Віленскае праваслаўнае брацтва, у 1617 г. – манах Святадухава манастыра ў Вільні, 1620 г. – архіепіскап Полацкі, а ў 1628 г. – прыхільнік уніі, аб чым сведчаць яго творы “Пратэстацыя” (1628), “Паранезіс” (1629), “Экзатезіс” (1629).

У алегарычнай форме ад імя маці-царквы пад псеўданімам Тэафіл Арталог (Багалюб Златавуст) М. Смятрыцкі звяртаецца да беларускай

і ўкраінскай магнатэрыі і шляхецтва: “Дзе зараз той вельмі каштоўны каменьчык-карбункул, бліскучы, як свет, які я насіла ў сваёй кароне паміж іншымі перламі, як сонца паміж зорамі, – дом князеў Астрожскіх, які вылучаўся сярод іншых бляскам святла сваёй старажытнай веры? Дзе і іншыя дарагія і вельмі каштоўныя каменні той самай кароны, слаўныя дамы рускіх князеў, неацэнныя сапфіры, надзвычай каштоўныя дыяменты: князі Слуцкія, Заслаўскія, Збаражскія, Вішнявецкія, Сангушкі, Чартарыскія, Пронскія, Ружынскія, Саламярэцкія, Галаўчынскія, Крошынскія, Масальскія, Горскія, Сакалінскія, Лукомскія, пузаны і іншыя многія... Дзе і другія вельмі каштоўныя мае скарбы, радавітыя, паўтараю, слаўныя, высакадумныя і даўно па ўсяму свету праслаўленыя добрай славай, магутнасцю і мужнасцю народа рускага дамы: Хадкевічаў, Глебавічаў, Кішак, Сапег, Дарагастайскіх, Войнаў, Валовічаў, Зяновічаў, Пацаў, Халецкіх, Тышкевічаў, Корсакаў, Храбтовічаў, Трызнаў, Гарнастайскіх, Бокіх, Мышкаў, Гойскіх, Сямашак, Гулевічаў, Ярмалінскіх, Чалганскіх, Каліноўскіх, Кірдыяў, Загароўскіх, Мялешкаў, Богавіцінаў, Паўловічаў, Сасноўскіх, Скумных, Пацеяў і іншых” [4, с. 268–269].

Такім чынам, з гэтага невялікага ўрыўка вынікаюць цікавыя высновы: на пачатку XVII ст. у выніку крызісу царквы і наступу Контррэфармацыі большасць радавітай беларускай і частка ўкраінскай магнатэрыі пакінула праваслаўе. Аўтар выступаў супраць вяршэнства папы рымскага, параўноўваў яго ўладу з турэцкай тыраніяй: “Турчын у свецкай палітыцы, а папез у царкве Божай тыран. Турчын у Азіі толькі, а папез усяго свету Кесарам над Кесарамі і Панам над Панамі быць хоча”, сцвярджаў, што зберагчы “душу вольную” лягчэй у турэцкай няволі, чым пад уладай папы. Менавіта гэты тэзіс быў падставай для абвінавачванняў праваслаўных у сувязях з Турцыяй і Масквой. П. Скарга ў творы “Перасцярога на Трэны і Лямант Тэафіла Арталого” адзначаў: “...асабліва цяпер, калі наш богабаязненны кароль ваюе з Масквой, ...яна з-за чытання тых кніг будзе больш упартай, баючыся ўшчамлення свайго грэчаскага набажэнства” [2, с. 63]. “Плач усяленскай усходняй царквы” выклікаў вострую занепакоенасць кіруючых колаў: “Кожнае слова – ёсць жорсткая рана, кожная думка – смяротная атрута для уніі і папства, а таму не адны схізматыкі, але і ерэтыкі-пртэстанты з радасцю набывалі і перачытвалі гэтую кнігу. Іншыя захоўвалі яе нібы скарб і завяшчалі сваім дзецям як каштоўнейшую спадчыну; а з праваслаўнага духавенства некаторыя лічылі твор Сматрыцкага роўным з творам святых айцоў і гатовыя былі праліць за яго кроў”. Жыгімонт Ваза загадаў знішчыць тыраж выдання, друкарню зачыніць, а яе кіраўніка, Лявонція Карповіча зняволіць. Аднак у творы “Апалогія” (1628) таленавіты прапаведнік і адзін з самых адукаваных

святароў свайго часу Сматрыцкі пераконваў праваслаўных прыняць унію і адшукаць агульны мір

З другой чвэрці XVII ст. рэлігійная палеміка страціла сваю вастрэню. Страта праваслаўнымі таленавітага палеміста пасля пераходу ва ўніяцтва М. Сматрыцкага, абмежаваньня магчымасці выдавецкай дзейнасці праваслаўных брацтваў, пэўнае прыстасаванне грамадства да уніі перанеслі цэнтр барацьбы з царкоўна-рэлігійнай сферы ў грамадска-палітычную.

Такім чынам, рэлігійна-палемічная літаратура адлюстроўвала рэлігійныя, сацыяльна-палітычныя і нацыянальна-культурныя працэсы ў дзяржаве і выконвала функцыі ідэалагічнай зброі, што абумовіла такія рысы палемікі, як бескампраміснасць, імкненне збянтэжыць і асмяяць праціўніка, абмежаванасць довадаў. Праваслаўныя брацтвы ўстанавілі цесныя культурныя, рэлігійныя і грамадска-палітычныя сувязі на беларускіх і ўкраінскіх землях, і праваслаўная літаратура карысталася выключным попытам сярод насельніцтва ўсёй Русі.

Літаратура

1. Русская историческая библиотека, издаваемая Археологической Комиссией: в 39 т. – СПб., 1872–1915.

2. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / Ю. Бохан, В. Голубеў, У. Емельянчык і інш.; рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд) і інш. – Мінск: Экаперспектыва, 2004. – Т. 3. Беларусь у часы Рэчы Паспалітай (XVII–XVIII стст.) – 344с.

3. Вишенский, Иван. Сочинения/ Иван Вишенский. – М., –Л, 1955.

4. Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры / склад. А. Ф. Коршунаў, пераклад А. Ф. Коршунаў. – Мінск, 1959.